

Mekke Şerifleri Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme

A Review on the Mecca Sharifs Literature

Dr. Öğr. Üyesi Tuğba AYDENİZ

Karabük Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü
University of Karabuk, Islamic Sciences Faculty, Department of Islamic History and Arts, Karabuk, Türkiye.
tugbaaydeniz@karabuk.edu.tr

 0000-0002-3170-9675

Makale Bilgisi / Article Information		
Geliş Tarihi / Received	Makale Türü / Article Type	Yayın Tarihi / Published
13 Aralık / December 2021	Derleme / Composition Kabul Tarihi / Accepted	15 Mart / March 2022

Atıf Bilgisi / Cite as:

Aydeniz, Tuğba. “ Mekke Şerifleri Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme ”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (Eylül 2021), .

<http://doi.org/1051702/esoguifd.1035654>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

CC BY-NC 4.0 This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Etik Beyanı / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği ve bu araştırmanın desteklenmesi için herhangi bir dış fon almadıkları yazar tarafından beyan olunur / It is declared by the author that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study; that all the sources used have been properly cited; that no external funding was received in support of the research.

Mekke Şerifleri Literatürü Üzerine Bir Değerlendirme

Öz ► Mekke ve Medine'yi içine alan Hicaz bölgesi, Arap yarımadasının en önemli bölümüdür. Bu bölgenin en mühim şehri olan Mekke, 4./10. yüzyılın ortalarına kadar merkezden tayin edilen bir vali tarafından idare edilmiştir. Bu valiye Mekke emîri denilmiştir. Abbâsiler zamanında 4./10. yüzyılın ortasından itibaren ise Mekke'yi idareleri altına alan şeriflere mahsus olarak kullanılmıştır. Bu şerifler Benî Hasan soyundan gelmektedir. Bu itibarla, Mekke emirliği vazifesini, soyu Hz. Hasan'a dayanan aileler üstlenmiştir. Hicaz üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında zengin bir literatürün olduğu söylenebilir. Ancak Mekke'nin idaresinden mesul olan Mekke şerifleri hakkında yapılan araştırmalara ağırlık veren literatür değerlendirmesinin yapıldığını söylemek zordur. Mekke şerifleri hakkında derli toplu bir literatür taraması araştırmacılar için önemli bir imkân ve kolaylık sağlamaktadır. Aynı zamanda yeni inceleme ve araştırmaların dikkate alınması için de gereklidir. Bu çalışmada, Mekke Emirliğini ve emirlerini (şerifleri) konu edinen akademik literatür, kitap, tez ve makale tasnifleri çerçevesinde belirlenen anahtar kavramlarla dijital veri tabanlarından tespit edilip değerlendirilmeye çalışılmıştır. Makalenin kapsamı Türkçe ve Arapça literatür ile çerçevelenmiş, konu, 4./10. yüzyıldan 13./19. yüzyılın sonuna kadarki dönemi ele alan çalışmalarla sınırlandırılmıştır. Makalenin hacmi dikkate alınarak 20. yüzyıl Mekke şeriflerinin durumunu konu edinen çalışmalar kapsam dışında tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Historiyografya, Mekke, Mekke Emirliği, Mekke Şerifi

A Review on the Mecca Sharifs Literature

Abstract ► The Hijaz region, which includes Mecca and Medina, is the most important part of the Arabian peninsula. Mecca, the most important city of this region, was administered by a governor appointed from the central government. This governor was called the Emir of Mecca during the 'Abbāsids until 4th/10th century. The title of the Emir of Mecca had been used exclusively for the sharif who rule the city since the middle of 4th/10th century. The sharifs are descended from Beni Hasan. When it is looked at the studies on the Hijaz, there has been very rich academic literature. However, there has been few studies about the Mecca sharifs. A comprehensive literature review of the studies on the sharifs of Mecca provides important for researchers to do new quality studies. From this point of view, this article aims to determine literature the Mecca sharifs and to review of it. Therefore, the academic literature on the Emirate of Mecca and its emirs (sharifs) has been tried to be determined and collected from digital databases with keywords from book, thesis and article classifications in Turkish and Arabic academic literature. The scope of the study is limited with the period from the 10th century to the end of the 19th century. A study of the 20th century literature is not included due to the need for a stand-alone study.

Keywords: Islamic History, Historiography, Mecca, Emirate of Mecca, Sharif of Mecca.

Giriş

Müslümanlar tarafından kutsal kabul edilen Mekke, Medine ile birlikte Haremeyn-i şerîfeyn (korunmuş yer) tabir edilen iki harem beldenin ilkidir. Mekke ve Medine'nin bu müstesna pozisyonu, İslâm âleminin burayı ibadet maksatlı ziyaretleri ile daha da önemli hale gelmiştir. Bu

durum, kutsal beldele hizmet etmeyi, buraya hâkim olan Müslüman idareciler için de bir saygınlık sebebi haline getirmiştir.

Mekke ve Medine'ye hâkimiyet için gereken yegâne şart, buraya hâkim olan hükümdarın adının hutbede zikredilmesidir.¹ Bununla birlikte tarihî süreç içerisinde Hz. Peygamber'e hürmeten bu beldelerin idaresinin daha ayrı ve özel bir muameleye tabi tutularak farklı bir statüye sahip olduğu görülmektedir.

Bu makalede, Mekke'deki bu farklı ve hususi idarenin sahibi olan Mekke şerifliği hakkında kısaca bilgi verildikten sonra önemli ve dikkate değer olan, aynı zamanda ulaşılabilen, Mekke Emirliği/şerifleri ile ilgili kaynak eserler ve araştırmalar üzerinden bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Lisansüstü tezlerin hem makale hacmini aşması hem de bu çalışmaların tümünün görülebilmesi sebebiyle sadece künyelerinin verilmesi tercih edilmiştir. Makalede ayrıca Mekke şerifleri üzerine yapılan Türkçe ve Arapça kaynak ve araştırma eserlerine literatür olarak yer verilmiştir.² Literatür tespitinde akademik veri tabanları üzerinden anahtar kavramlar kullanılarak kitap, tez ve makale kategorilerinde tarama yapılmıştır. Bu taramalarda Türkçe ve Türkiye'de yapılan çalışmalar için YÖK Ulusal Tez Merkezi (<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi>) ile ULAKBİM'in (<https://dergipark.org.tr/tr>) sitesi ve Diyanet İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi (<http://www.isam.org.tr>) veri tabanı kullanılmıştır. Türkçe kaynaklar için Mekke, Şerifler, Hicaz, Mekke şerifi, Mekke Emirliği, Mekke Eمارeti ve Mekke şeriflerinin isimleriyle yapılan taramada elde edilen kaynak eserler ve araştırmalar çalışmaya dâhil edilmiştir. Burada 06.10.2021-06.12.2021 tarihleri arasında yapılan taramada elde edilen sonuçlar kullanılmıştır.

Arapça literatür için ise çeşitli akademik disiplinlerde temel referans kaynaklarından kabul edilen veri tabanı Dar Almandumah (<http://mandumah.com/>), elektronik akademik literatür açısından önemli bir akademik veritabanı olan Almanhal (<http://almanahal.com>), Mısır merkezli

¹ Hutbenin dinî fonksiyondan başka siyasî bir öneme sahip olması Hz. Peygamber'den sonradır. İlk halife olarak biat alan Hz. Ebû Bekir (öl. 13/634) irad ettiği hutbede, devlet başkanı olarak izleyeceği yol haritasını açıklamıştır. Ondan sonra bu bir gelenek olarak benimsenmiş ve devam etmiştir. Abbâsîler zamanında toprakların çok büyümesi ile halifeler cuma namazlarını kıldırılmayı bırakmış, hatip olarak tayin edilen bir âlimin halifenin adını zikretmesi hilâfetin alâmet-i fârikalarından birisi haline gelmiştir. Dolayısıyla bundan sonraki uygulamalarda hilâfet merkezi ve diğer merkezlerde hutbe okunması halifenin başa geçtiğinin ilanı için gerekli olduğu gibi bir hükümdarın halife tarafından tasdik edilmesi de yine hutbede adının geçmesi ile mümkün olmuştur. Bu açıdan bakıldığında hutbe meşruiyet için yegâne araç olarak kabul edilmiştir. Mustafa Baktır, "Hutbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/425-428.

² Bu makale, bir biyografi çalışması niteliği taşımamaktadır. Aynı zamanda sadece Mekke, Haremeyn veya Hicaz tarihi olarak yazılan ve Mekke şeriflerine dair bir bilgi ihtiva etmeyen yayınlar da değerlendirmeye dâhil edilmemiştir. Buna ilaveten, 20. yüzyıla dair araştırmalar da ayrı bir makale hacminde olduğu için burada ele alınmamıştır.

kitap, makale ve tezleri barındıran dijital veritabanı (<http://srv2.eulc.edu.eg>), The Arabic Union Catalog (AUC) (<https://www.aruc.org>) ve Suriye merkezli bir arama motoru olarak (<http://mohe.gov.sy/>) sitelerinde tarama yapılmıştır. Arapça kaynaklar için kullanılan anahtar kelimeler, Mekke şeriflerinin isimleri başta olmak üzere, الشریف الحسن بن أبي نمي, ابو نمي, مكة، الحجاز، اشراف مكة، شريف مكة امير مكة، الحرمين dir. Burada 06.10.2021-06.12.2021 tarihleri arasında yapılan taramada elde edilen sonuçlar kullanılmıştır.

Makalede sadece Mekke'nin tarihi üzerine yazılanlar değerlendirme haricinde bırakılarak Mekke Emirliği merkezli ya da Mekke şeriflerini içine alan çalışmalar incelenmiştir.

1. Seyyid ve Şerif Kavramlarının Ortaya Çıkışı

Seyyid kelimesi, efendi, mâlik, önde olan, faziletli gibi anlamlara gelir. Bu mânâlardan hareketle insanların efendisi olarak da kullanılmıştır.³ Nitekim Hz. Peygamber döneminde de bu anlamıyla kullanılmıştır. Hz. Peygamber torunları Hasan (öl. 49/669) ve Hüseyin'i (öl. 61/680) "Cennet gençlerinin seyyidleri" olarak göstermiştir.⁴ Seyyid, terim olarak Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fâtıma'nın (öl. 11/632) çocukları olan Hasan ve Hüseyin'in soyundan gelenlere verilmiştir. Şerif kelimesi ise lügatte ulu, yüce, kavmi içinde önde kabul edilen gibi mânâlara gelir.⁵ Bu kelime de Hz. Peygamber döneminde seyyid ile benzer kullanıma sahiptir. Terim olarak ise Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fâtıma'nın çocukları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlere tahsis edilmiştir. Seyyid ve şerif kelimelerinin terim anlamları ile kullanılması Abbâsîler döneminde başlamış, Fâtımîler zamanında yaygın hale gelmiştir. Böylece seyyid, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin soyundan gelenlere tahsis edilirken şerif, Hz. Hasan soyundan gelen Mekke emirleri ve Hz. Hüseyin soyundan gelen Medine emirleri için kullanılır olmuştur.⁶

Mekke'nin idaresinden mesul olan emirlere (358/969) senesinden itibaren şerif denilmişse⁷ de zaman içinde Mekke'de idareci olan emirlere seyyid ve şerif tabirinin birlikte kullanıldığı, kimi hükümdarların mektuplarında da emirlere hitapta şerif kelimesinin tercih edildiği ancak seyyidin de kullanıldığı bilinmektedir.⁸ Bu durumun Osmanlı döneminde de devam ettiği Mekke emirlerine

³ Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Harun (Beyrut:Dâru'l-Cil, t.y.), 3/114; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadır, t.y.), 3/228-229; Şemseddin Sâmi, *Kamûs-ı Türkî* (Dersaadet: 1316/1898), "Seyyid", 3/755.

⁴ Ayhan Işık, *Meşihat Arşivi Belgeleri Işığında Seyyidler ve Nakîbü'l-Eşrâfîlik Müessesesi* (Ankara: İlâhiyât, 2021), 44.

⁵ Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihah tâcü'l-luga ve sihahî'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafur Attar (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1377), 4/1379- 1380.

⁶ Mustafa Sabri Küçükbaşçı, *Abbasiler'den Osmanlılar'a Mekke-Medine Tarihi* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007), 119.

⁷ Mustafa S. Küçükbaşçı, "Tarihî Süreçte Seyyid ve Şerif Kavramlarının Kullanımı", *Osmanlı Araştırmaları* 33 (2009), 111.

⁸ Küçükbaşçı, "Seyyid ve Şerif Kavramlarının Kullanımı", 116-119.

yazılan menşurlarda görülmektedir.⁹ Ancak şunu belirtmek gerekir ki, 20. yüzyılın ortalarından itibaren Mekke emirleri için şerif ve seyyid kullanımı değişiklik göstermiştir. Mekke emirleri için şerif kelimesinin yaygın kullanılması, şerifin Hz. Hasan'ın soyundan gelenlere, seyyidin ise Hüseyinler'e mahsus hâle gelmesi önceki kullanımlardan farklı bir durumun ortaya çıktığını göstermektedir. Bu şekildeki "yanlış kullanım" tekrarlanarak bugüne kadar devam etmiştir.¹⁰

2. Mekke'nin İdaresine Genel Bir Bakış

Arap yarımadasının kuzeyinde yer alan Mekke, Allah'a ibadet için yapılan ilk mabed olan Kâbe'nin burada olması sebebiyle ayrı bir öneme sahiptir. Mekke, arazinin tarım için elverişli olmaması ve iklim itibarıyla kurak ve sıcak bir yapıya sahip olmasından dolayı ticaretin daha çok geliştiği bir bölge olmuştur.¹¹

Mekke, Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn (11-40/632-661) dönemlerinde Medine'den gönderilen ve emîr adı verilen valiler tarafından¹², Emevîler döneminde ise başşehir Şam'dan atanan valiler tarafından idare edilmiştir. Bu dönemde valiler umumiyetle Ümeyyeoğulları'ndan seçilmiş ve hac emirliği görevi de kendilerine verilmiştir. Abbâsîler zamanında bu sistem muhafaza edilmiştir. Abbâsî halifeleri, Mekke'yi Medine'den müstakil idare etmeyi şehrin kontrolünü sağlama açısından daha elverişli bulmuşlardır. Bu dönem valiler güçlü kimseler olmalarının yanında Abbâsî ailesi ve onlara yakın kimseler ve Mısır'a hâkim olan ailelerden tercih edilmiştir.¹³

3. Mekke Şerifliğinin Tesisi

Abbâsîlerin iktidara gelmelerinde katkıları olmasına rağmen siyaseten dışlanan ve takibe uğrayan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in soyundan gelenlerin, idareye karşı muhalif tavrının bu süreçte giderek kuvvet kazandığı ve çeşitli hâkimiyet arayışlarında buldukları görülür. Bunlardan Hz. Hasan'ın soyundan gelen Muhammed b. Süleyman'ın Mekke'de hilafetini ilan ettiği isyan dikkati çeker.¹⁴ Bu isyanın neticeye ulaştığını söylemek mümkün olmamakla birlikte iktidara karşı girişimler bununla sınırlı kalmamıştır.

⁹ Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü's-Selâtîn* (İstanbul: Dârü't-Tıbâatî'l-Âmire, 1274/1858), 1/500-501, 614.

¹⁰ Küçükaşçı, "Seyyid ve Şerif Kavramlarının Kullanımı", 126. Küçükaşçı, bu ilk yanlış kullanımın İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya ait olduğunu belirtirken daha sonra bu yanlışın tekrarlanarak yaygınlık kazandığına işaret etmektedir. Aynı yer.

¹¹ Şemseddin Sâmî, *Kamûs-ı Türki*, "Mekke", 6/4385-4386; Hakkı Dursun Yıldız, "Arabistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/254.

¹² Hz. Peygamber, Mekke'nin fethinin akabinde ilk Mekke valisi olarak Attâb b. Esîd'i (öl. 13/634) tayin etmiştir.

¹³ Küçükaşçı, *Mekke-Medine Tarihi*, 91-92.

¹⁴ Küçükaşçı, *Mekke-Medine Tarihi*, 95-96.

Tüm bu girişimler (256/869) senesinde ortaya çıkan Karmatî hareketinin, Basra ve Kûfe başta olmak üzere hac yollarını tahrip etmesi, kutsal beldelerin tehdit altında kalması ve hac güvenliğinin ortadan kalkması ile farklı bir tarafa yönelmiştir. Karmatî hücumları sebebiyle Abbâsî hilafeti güç kaybederken diğer yandan da iktisâdî mânâda sıkıntılar baş göstermiştir. Bu karışıklık, Hz. Hasan'ın soyundan gelen Hasenîlerin güç kazanmasını sağlamıştır. Nitekim Karmatîlerin Hicaz'ı terk etmeleri (339/950-951) ve Mekke'de Abbâsî halifeleri ile beraber hutbede adları zikredilen İhşîdîlerin yıkılması (358/969) ile Hasenîler, Mekke'de idareyi ele geçirmek için mücadele başlatarak güçlerini daha da artırmışlar ve burada hâkimiyete muvaffak olmuşlardır.¹⁵

Girişte de ifade edildiği gibi tarih boyunca Müslüman devletler için Hicaz'a hâkim olmak, Müslüman dünyada liderliği elde etmenin yegâne yolu olmuştur. Bu sebeple Abbâsîler'in güç kaybetmesi İslâm âleminde söz sahibi olmayı isteyen Fâtımîler için bulunmaz bir fırsata dönüşmüştür. (341/953) senesinde iktidara gelen Fâtımî halifesi Muiz-Lidînillah, Haremeyn'e hâkim olarak İslâm dünyasının temsilcisi olmayı hedefleyerek bu muazzam güce talip olmuştur. İşte bu imkân, Hasenîlerin Benî Mûsâ kolundan Cafer b. Muhammed, Mekke'nin idaresini (358/969) senesinde Fâtımî halifesinin adını anarak Hicaz'da Mekke emirliğini ilan etmesi ile gerçekleşmiştir.¹⁶ Fâtımî halifesi Muiz-Lidînillah da Cafer b. Muhammed'in emirliğini tasdik etmiştir. Bu şekilde tesis ve ilan edilen Mekke şerifliğinin ilk ailesi Benî Mûsâ (Benî Cafer) olmuştur. Bundan sonra Mekke şerifi ismi, Mekke'yi idare eden Hasenîler için kullanılmaya başlanmıştır. Böylece babadan, dededen, oğullarla erkek torunlara verasetle intikal eden bu vazife, sülalenin, Arap toplulukları içinde mühim bir yer kazanmasına yol açmıştır.¹⁷ Hutbelerde halifeden sonra Mekke idarecileri olan şeriflerin isimlerinin zikredilmesi benimsenmiş ve Mekke emîri önceden Mekke valilerini ifade etmiş olsa da Cafer b. Muhammed'in hâkimiyetini ilanından sonra Hz. Hasan'ın soyundan gelerek burayı idare edenler için kullanılmıştır.¹⁸ Mekke'yi idare eden şerifler, (358-454/969-1062) yılları arasında idarede olan Hasanoğullarının Benî Musa kolu, (455-596/1063-1200) yılları arasında Benî Süleyman ve Hevâşim diye bilinen Benî FüleYTE kolu ve son olarak (596-1342/1200-1924) yılları arasında emirlik yapan Katâde ailesinden oluşmaktadır.¹⁹

¹⁵ Ebu'l-Berekât Zeynüddîn Muhammed b. Ahmed İbn İyâs, *Bedâ'iu'z-zühûr fî vekâ'i'i'd-dühûr* 930/1524, thk. Muhammed Mustafa (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1402/1982), 4/90; H. Lammens, "Mekke", *İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1970), 7/635-636.

¹⁶ Ahmed Sibâi, *Târîhu Mekke* (Riyad: el-Emânetü'l-Amme li'l-İhtifâl, 1419/1999), 1/220; Küçükaşçı, *Mekke-Medine Tarihi*, 121-122.

¹⁷ Süleyman Abdülganî Mâlikî, *Bilâdü'l-Hicâz münzü bidâyeti 'ahdi'l-Eşrâf hattâ sukûti'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye fî Bağdad* (Riyad: Dâretü'l-Melik Abdülazîz, 1403/1983), 30; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mekke Emirliği", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/572.

¹⁸ Mâlikî, *Bilâdü'l-Hicâz*, 30; Küçükaşçı, "Mekke Emirliği", 28/572.

¹⁹ Fâik Bekr es-Savvâf, *el-Alâkât beyne'd-Devleti'l-Osmâniyye ve'l-İklîmî'l-Hicaz fî'l-fetreti mâ beyne 1293-1334 (m. 1876-1916)* (Cidde: Dârü'l-Muhammedî, 1426/2005), 47. Katâde b. İdrîs hakkında bilgi için bk. Hayrettin Yücesoy, "Katâde

(991/1584) senesinde Şerif II. Ebû Nümeý'in vefatı ile Mekke idaresinde söz sahibi olmak isteyen, aynı soydan üç aile ortaya çıkmıştır: Zevî Zeyd, Zevî Berekât ve Zevî Abdullah (Zevî Avn). Bu üç aile iktidarı paylaşıyorlar da (1245/1830) itibarıyla Mekke emirleri daha ziyade Zevî Zeyd ve Zevî Avn ailelerinden gelmiştir. Osmanlı Devleti'ne 1916'da isyan eden Şerif Hüseyin de (öl. 1931) Zevî Avn ailesindedir.²⁰ Dolayısıyla tarihî süreçte bu kutsal beldelerin, dışarıdan bir idareci ile yönetilmek yerine, Hz. Ali (öl. 40/661) ve Hz. Fâtıma'nın evliliğinden doğan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in soyundan gelen, kendilerine seyyid ve şerif unvanı verilenler tarafından idare edilmesi benimsenmiştir.

4. Mekke Emirliği/Şerifleri ile İlgili Arapça Literatür Değerlendirmesi

Mekke'yi, yukarıda işaret edilen dinî, manevî, siyasî faktörler çerçevesinde, yazdıkları kitapların konusu yapan pek çok müellif olmuştur. Bu şekilde, Mekke'nin İslâm'ın intişarından önceki tarihinden başlayarak müellifin yaşadığı çağa kadar olan zamanı içine alan çok sayıda Mekke tarihi yazılmıştır.²¹ Literatüre bakıldığında, Mekke şerifleri üzerine yazılan müstakil çalışmalar mevcut olduğu gibi Mekke tarihi üzerine yazılan kaynak kitapların bazılarında Mekke şerifleri ile ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür. Bunların içerisinde en önemli eserlerden birisi iki ciltlik *Şifâ'ü'l-garâm bi-ahbâri'l-Beledi'l-harâm* isimli Mekke tarihidir. Mekke'nin tarihi, siyasî ve sosyal yapısına dair önemli bilgiler içeren eserde, Mekke valilerine de muhtasar bir şekilde değinilmiştir. Müellifin *el-'ikdü's-semîn fi târihi'l-beledi'l-emîn* isimli eseri de yine Mekke'nin ilim ve kültür tarihi üzerine olup daha ziyade ansiklopedik bir hüviyete sahiptir. Sekiz ciltten müteşekkil olan kitapta, Mekke'nin önemli şahsiyetleri hakkında biyografik bilgiler mevcuttur. Yazarın kendi dönemine kadar ele aldığı Mekke şerifleri hakkındaki bilgiler ise muhtasardır. Eserde ayrıca Mekke şeriflerinin hanımlarının biyografilerine de yer verilmiştir.²² Aynı müellif *el-Muknî* isimli eserinde Mekke emirlerini, "*vülâtu Mekke min eşrâf*" başlığı altında bir liste olarak vermiştir.

Mekke tarihi üzerine yazılan eserlerin çoğuna *Tarihu Mekke* isimli kitabın kaynaklık ettiği görülmektedir. İki ciltten müteşekkil olan eserde Mekke emirleri üzerine zengin bilgiler mevcuttur. Eserin ikinci cildi Hicaz'da Osmanlı döneminden bahsetmektedir. Bu sebeple Mekke emiri II. Ebû Nümeý ile başlayan kısım bu cildin başlangıcını oluşturmaktadır. Bu ciltte aynı zamanda Hicaz'ın Osmanlı'nın elinden çıkışına kadar olan hadiseler de yer verilmiştir. Dolayısıyla eserde kronolojik bir sıra takip edildiği söylenebilir.²³ *İfâdetü'l-enâm bi-zikri ahbâri beledillâhi'l-harâm*

b. İdrîs", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/23-24; Mustafa Sabri Küçükbaşçı, *Abbasiler'den Osmanlılar'a Mekke-Medine Tarihi* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007), 102-105.

²⁰ Zekerîya Kurşun, "Hâşimîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/412-415.

²¹ Mekke-Medine tarihinin kaynakları hakkında bir değerlendirme için bk. Küçükbaşçı, *Mekke-Medine Tarihi*, 17-34.

²² Takıyyüddin Fâsî'nin (öl. 832/1429) hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bk. Cevat İzgi, "Fâsî, Takıyyüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/212-213.

²³ Ahmed Sibâî, *Târîhu Mekke* (Riyad: el-Emânetü'l-Amme li'l-ihfâl, 1419/1999), 1.

isimli 7 ciltlik hacimli eserin 3. ve 4. ciltleri Mekke emirlerine ayrılmıştır. Emirlerin biyografileri, müellifin kullandığı eserlerin karşılaştırılarak verilmiştir. Bununla birlikte söz konusu eser bir biyografi kitabı olarak değerlendirilmemeli, Mekke tarihi olarak kabul edilmelidir.²⁴ Yine, Mısırlı tarihçi tarafından kaleme alınan *es-Sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk* adlı eserde müellif Mısır'a hâkim olan devletlere yer verirken, yaşadığı zamana kadarki Memlûk sultanlarından da bahsetmektedir.²⁵ Bu eserin 3. cildinde Mekke şerifleri hakkında önemli bilgiler mevcuttur.²⁶

Tarihçi Muhibbüddin İbn Fehd'in (öl. 954/1547) *Neylü'l-münâ bi-zeyli Bülûgi'l-kurâ li-tekmileti ithâfi'l-verâ*²⁷ isimli eseri, babası İzzeddin İbn Fehd'in (öl. 922/1516) eseri *Bülûgu'l-kurâ*'ya yazdığı zeyl olmakta birlikte, Hicaz'ın (923/1517) tarihinde Osmanlı hâkimiyetine geçişi ve (949/1542) senesine kadar olan hadiseleri ele aldığı önemli bir çalışmadır. Müellif, bu dönemde Mekke'deki siyasî ve sosyal hadiseleri kronolojik olarak yazmıştır. Hicaz'ın Osmanlı idaresine geçişine dair bilgilerde İbn İyâs'ın (öl. 930/1524) *Bedâ'iu'z-zühûr*'una ve Cezîrî'nin *Dürerü'l-ferâ'id*'ine sıkça başvurmuştur. Bunların dışında Memlûkler döneminin sonları ve Osmanlı'nın Suriye ve Mısır'ı topraklarına dâhil etmesi ile ortaya çıkan yeni duruma dair bilgiler için İbn Tolun'un (öl. 953/1546) *Müfâkehetü'l-hillân fi havâdisi'z-zamân* isimli eserinden de sınırlı da olsa istifade edilebilir.

Mısır'ın Osmanlı topraklarına dâhil edilmesi (923/1517) ve sonrasında yaşananlara dair en detaylı bilgileri veren ve kaynaklık teşkil eden eser, meşhur bir Memlûk tarihçisine ait olup *Bedâ'iu'z-zühûr* ismini taşımaktadır.²⁸ Memlûklerin son dönemine ve Osmanlı'nın Mısır'daki ilk dönemine şahitlik ettiği için mühim bir yere sahiptir. *Bedâ'iu'z-zühûr fi vekâ'i'd-dühûr*'un son cildi, Sultan I. Selim'in (öl. 926/1520) Mısır'ı Osmanlı topraklarına ilhak etmesi ile Mekke Şerifi Ebû Nüme'ın (öl. 992/1584) padişaha tabiiyetini bildirmesini detaylıca ele alır.²⁹ Müellifin gördüklerini ve güvenilir kimselerden dinlediklerini eserine yazması, dönemin en önemli kaynaklarından

²⁴ Abdullah b. Muhammed el-Gazî el-Mekkî el-Hanefî, *İfâdetü'l-enâm bi-zikri ahbâri beledillâhi'l-harâm*, thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş (Mekke: Mektebetü'l-Esedî, 1430/2009).

²⁵ Makrîzî (öl. 845/1442) hakkında bilgi için bk. Eymen Fuâd Seyyid, "Makrîzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/448-451.

²⁶ Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali, *Kitâbü's-sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk* 845/1442, nşr. Muhammed Mustafa Ziyâde (Kahire: Lecnetü't-Telif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1957).

²⁷ Bk. Sâmi es-Sakkâr, "İbn Fehd, Muhibbüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/486-487.

²⁸ İbn İyâs, Zeynüddîn Muhammed b. Ahmed, *Bedâ'iu'z-zühûr fi vekâ'i'd-dühûr*, thk. Muhammed Mustafa (Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1402/1982).

²⁹ Bu cilt, Türkçe'ye tercüme edilerek yayımlanmıştır. Bk. İbn İyâs, *Yavuz'un Mısır'ı Fethi ve Mısır'da Osmanlı İdaresi*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016).

olmasının sebepleri arasındadır. Müellif kendinden sonraki Arap ve Osmanlı tarihçilerini etkilemiş önemli bir isimdir.³⁰

Mekke Şerifi Berekât'ın (öl. 931/1525), Sultan I. Selim'e tabiiyet bildirmek için gönderdiği oğlu Ebû Nüme'ye yapılan merasime ve dönemin diğer hadiselerine şahitlik eden isimlerden olan ve aynı zamanda daha sonra Kanuni Sultan Süleyman'a (öl. 974/1566) Mekke şerifinin elçisi olarak gönderilen Nehrevâlî'nin (öl. 990/1582) Mekke şerifinin protokoldeki yeri, unvanları, gelirleri, merkez ile ilişkileri hakkında önemli bilgiler aktaran eseri, *el-İlâm bi-a'lâmi Beytillâhi'l-harâm* zikredilmesi gereken mühim çalışmalar arasındadır.³¹ (985/1577)'de Sultan III. Murad'a (öl. 1003/1595) takdim edilen eser, Mekke'nin faziletlerinden ve şehirdeki önemli yerlerden bahsetmesinin dışında Kâbe'deki tamiratlara, Memlüklerin ve Osmanlıların Mescid-i Harâm'a yaptıklarına değinir. Bilhassa merkez ile idari münasebetler, hediyeleşmeler, Mekke şerifinin vazifeleri gibi konularda başvurulacak bir kaynaktır. Eser aynı zamanda Nehrevâlî'nin, bürokrasi ve Mekke şerifi ile yakın münasebeti olduğunu göstermektedir. Eserde Şerif Berekât, Şerif Ebû Nüme ve Şerif Ahmed (öl. 961/1554) dönemlerine dair bilgilere de ulaşılabilir.³²

Tarih araştırmalarında çok kullanılan eserlerden birisi de *Hulâsâtü'l-keâm fi beyâni ümerâ'i'l-beledi'l-harâm*'dir. Müellifi, tarihçi ve aynı zamanda Mekke müftüsü olup (1304/1886) tarihinde vefat etmiştir. Ağırlıklı olarak tarih alanında eserler kaleme alan müellif, Mekke'nin idari tarihine dair eserine Attâb b. Esîd'in Hz. Peygamber tarafından Mekke'ye vali tayin edilmesi ile başlayarak (1296/1879) tarihî hadiseler ile nihayet vermiştir.³³ Bu çalışmanın "(1095/1684) yılına kadar olan kısmı, Sincârî'nin tarihinin bir muhtasarı olmakla beraber son iki asırdan bahseden bölüm tamamen kendi telifi olup, Mekke emirleri ve bilhassa Vehhâbîler'in siyâsi faaliyetleri için orijinal bir kaynak ve XIX. yüzyıl Mekke tarihine dair yegâne eser"³⁴ olarak değerlendirilmiştir.

el-Alâkât beyne'd-Devleti'l-Osmaniyye ve'l- İklîmi'l-Hicaz fi'l-Fetreti mâ beyne 1293-1334 (m. 1876-1916) isimli eser de Arap beldelerinin Memlüklerden Osmanlı'ya geçişi hakkında bilgi verir.³⁵ Müellif, Hicaz vilayetinin imtiyazlarına ayrı bir başlık tahsis etmiştir. Bu kısımda, Mekke şerifinin konumu,

³⁰ Muhammed Harb Abdülhamid, *I. Selim'in Suriye ve Mısır Seferi Hakkında İbn İyâs'da Mevcut Haberlerin Selimnamelerle Mukayesesi (XVI. Asır Osmanlı-Memluklu Kaynakları Hakkında Bir Tetkik)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Tarih Bölümü Yeniçağ Kürsüsü, Doktora Tezi, 1980), 168.

³¹ Bk. Mustafa S. Küçükaşçı, "Kutbeddin Nehrevâlî (Mekkî) ve Türk Tarih Yazımındaki Yeri", *Ortaçağ Tarihçiliğinde bir Duayen Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın'a Armağan*, ed. Ebru Altan vd. (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2020), 482-499.

³² *el-İlâm*, Şair Bâkî (öl. 1008/1600) tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Ayrıca Nehrevâlî'nin yeğeni eseri muhtasar hale getirmiş, kitap, *İlâmü 'ulemâ'i'l-a'lâm bi-binâ'i'l-Mescidi'l-harâm* ismiyle neşredilmiştir.

³³ Ahmed b. Zeynî Dahlân, *Hulâsâtü'l-keâm fi beyâni ümerâ'i'l-beledi'l-harâm*, Kahire: Matbaatü'l-Hayriyye, 1305/1886.

³⁴ İrfan Aycan, "Dahlân, Ahmed b. Zeynî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/417.

³⁵ Fâik Bekr es-Savvâf, *Alâkât beyne'd-devleti'l-Osmaniyye ve'l-İklîmi'l-Hicaz fi'l-fetreti mâ beyne 1293-1334 h. (1876-1916 m.)* (Cidde: Dâru'l-Muhammedî, 1426/2005).

şerif ailelerinin isimleri ve Mekke emirliğinin nakli meselesi gibi konulara temas eder. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin bazı görevlileri ile Mekke şerifleri arasında kimi zaman yaşanan çekişmeler yer verir ve bunları değerlendirir. Ardından Sultan II. Abdülhamid dönemi (öl. 1918) ve Sultan Mehmed Reşad (öl. 1918) dönemini içine alacak şekilde Hicaz'da yaşanan hadiseleri ele alır.³⁶

el-İşrâf 'alâ târîhi'l-eşrâf isimli üç ciltlik eser de işaret edilmesi gereken çalışmalardandır.³⁷ Bu eserde, Benî Mûsâ ailesinden başlayarak Mekke emirliğinin nihayetine kadar Mekke'de emirlik yapmış isimler hakkında bilgiler mevcuttur. Eserin birinci cildinin büyük kısmı ve ikinci cildi, tamamen Benî Katâde'ye münhasırdır. Müellif, bu alanda yazılmış çoğu kaynaktan istifade etmiş, çağdaş eserleri de bibliyografyaya dâhil ederek nitelikli bir yayını ortaya çıkarmıştır.³⁸ *el-Osmâniyyûn ve tekvînu'l-'Arabi'l-hadîs* isimli eser ise Osmanlı'nın Arap topraklarındaki hâkimiyetini merkeze alan bir çalışmadır. Eser zengin bir bibliyografyaya sahiptir. Kitabın sonunda Osmanlı idaresinde Mekke şeriflerinin tabakaları ve isimleri ve vazifede oldukları süreyi gösteren bir kısım yer almaktadır.³⁹ Mekke emirleri üzerine önemli bilgilere yer veren bir diğer kaynak da *Menâihu'l-kerem fî ahbâri Mekke ve'l-Beyt ve vülâti'l-harem* isimli 6 ciltlik eserdir.⁴⁰ Eserin 3. cildinde Hicaz'ın Osmanlı hâkimiyetine geçişine yer verilmiştir. Ayrıca Osmanlı padişahları kronolojik olarak verilirken Hicaz tarihi ve Mekke emirlerinin icraatları birlikte ele alınmıştır. Dolayısıyla hangi Osmanlı padişahı döneminde Mekke'ye ne gibi hizmetler yapıldığını takip etmek mümkündür. Bununla birlikte metin aralarında şiirlere de yer verilmiştir. Müellif, birçok kaynaktan aldığı bilgileri karşılaştırmalı olarak kullanmıştır. Bu sebeple sayfa altlarında yer alan dipnotlar kimi zaman metinden daha fazla yer tutmaktadır. Kaynakları arasında yer alan bazı isimler, Ali b. Abdülkadir et-Taberî (öl. 1070/1660)⁴¹, el-'İsâmî, Muhibbî, Muhammed Ferid Bek Muhâmi'dir.

Tarihî hadiseleri kronolojik sırayla ele alan kaynak eserlerin dışında, Mekke şerifleri hakkında araştırma yapanlar için biyografi kitapları da önemli bir yere sahiptir. Burada bahsedilecek ilk eser, tarihçi ve münşî Kalkaşendî'nin (öl. 821/1418) en önemli çalışmalarından birisi olarak şöhret bulan *Subhu'l-a'sâ fî sinâ'atil-inşâ* adlı hacimli kaynak eserdir. Bilindiği üzere Kalkaşendî, bu eserini, bürokratik gelişme ve katiplerin yetişmesi gayesi ile ansiklopedik olarak kaleme almıştır. Eserin hususiyetlerinden birisi de Memlûk dönemine ve aynı zamanda daha öncesine ait olan belgelerden

³⁶ Savvâf, eserinde arşiv belgelerine de kısmen yer vermiştir bu yüzden kitapta menşur örnekleri mevcuttur.

³⁷ Eserin müellifi Âtik b. Gays el-Bilâdî'nin (öl.2010) hayatı hakkında bilgi için bk. Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Bilâdî, Âtik b. Gays", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2016) Ek-1/198-199.

³⁸ Âtik b. Gays Bilâdî, *el-İşrâf 'alâ târîhi'l-eşrâf*, (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1423/2002).

³⁹ Seyyâr Cemîl, *el-Osmâniyyûn ve Tekvînu'l-'Arabi'l-hadîs* (Beyrut: Müessesetü'l-Ebhasi'l-Arabiyye, 1989).

⁴⁰ (1125/1713) senesinde vefat eden müellifin eseri için bk. Ali es-Sincârî, *Menâihu'l-kerem fî ahbâri Mekke ve'l-Beyt ve vülâti'l-Harem*, dirâse ve thk. Macide Faysal Zekeriyâ (Mekke: Câmîatu Ümmi'l-Kurâ, 1419/1998).

⁴¹ Biyografi için bk. Mustafa Fayda, "Ali et-Taberî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/454.

bizleri haberdar etmesidir.⁴² Kalkaşendî, birçok kaynaktan istifade ederek hazırladığı eserinin 4. cildinde, Mekke emirliği yapan aileler hakkında bilgilere yer vermiştir. Bir başka biyografik kaynak *Reyhânetü'l-elibbâ ve zehretü'l-hayâti'd-dünyâ*'dır.⁴³ Kitapta, edip, âlim, şair biyografilerinin yanında Mekke şeriflerinin terceme-i hâlleri, Mekke emirlerinin şairlere ve âlimlere yaklaşımları üzerine faydalı bilgiler mevcuttur. Bilhassa Mekke Şerifi Hasan (öl. 1009/1601) ve Şerif İdris (öl. 1034/1625) hakkında verilen bilgiler dikkate değerdir.

Arap dilinin önde gelen isimlerinden olan ve aynı zamanda tarihçi yanı sıra da bilinen Muhibbî (öl. 1111/1699) ise ulema ailesine mensup olmasının yanında yetiştiği ortam ve yaşamış olduğu yüzyıl itibarıyla bilhassa Osmanlı dönemi Hicaz'ına dair önemli bilgiler kaleme almış bir isimdir. Onun (1100/1689) yılında Mekke'ye gittiğinde kadı naibliği teklifini değerlendirmesi, Mekke'nin ilmî ortamından istifade etmesine sebep olmuştur.⁴⁴ En iyi bilinen *Hulâsatü'l-eser fi a'yâni'l-karni'l-hâdî aşer* isimli kıymetli biyografi eseridir. Alanında çok önemli bir kaynak olan *Hulâsatü'l-eser*, (1001-1100/1592-1688) yılları arasında yaşamış meşhur isimlerin terceme-i hâllerini kapsamaktadır. Eserin ilk cildi, Mekke şeriflerinin biyografilerini muhtevindir.

Arif Abdülganî'nin *Tarihu Ümerâ-i Mekke* isimli eseri de biyografik niteliktedir. Eser, Mekke şeriflerinin terceme-i hâllerini muhtevindir. Dolayısıyla derli toplu şekilde kaleme alınan şerif biyografilerine buradan ulaşılabilir. Abdülganî, Muhibbî'nin *Hulâsatü'l-eser*'ini ve Fâsî'nin *Şifâ*'sını sıklıkla kullanmıştır.

5. Mekke Emirliği/Şerifleri ile İlgili Türkçe Literatür Değerlendirmesi

Mekke şerifleri üzerine Türkçe yazılan en eski araştırma, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri* ismini taşımaktadır. Eser, 14 başlıktan oluşan kısa bölümlerden müteşekkildir. Arabistan yarımadasının coğrafi olarak kısa bir tanımından sonra şerif-seyyid kavramları, nakîbüleşraflık müessesesi, Osmanlı padişahlarının Hicaz'a surre göndermeleri, Osmanlı döneminde Mekke emirlerinin tahsisatları, atanmaları, elkabları ele alınmıştır. Şeriflerin biyografilerine ise kitabın son bölümünde yer verilmiştir. Kitapta terceme-i hâli verilen ilk şerif, Yavuz Sultan Selim'in Hicaz'ı Osmanlı hâkimiyetine dâhil ettiği zaman Mekke şerifi olan Berekât b. Muhammed'dir. Bundan başka Osmanlı Devleti tarafından atanan son Mekke şerifi Şerif Ali Haydar'ın (öl. 1935)

⁴² Mehmet İpşirli, "Kalkaşendî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/263-265.

⁴³ Şehâbeddin Hafâcî'nin (öl. 1069/1659) biyografisi ve eser hakkında bilgi için bk. Ali Şakir Ergin, "Hafâcî, Şehâbeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 15/72-73; aynı mlf. "Reyhânetü'l-elibbâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/42-43.

⁴⁴ İsmail Durmuş, "Muhibbî, Muhammed Emîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/35-37.

biyografisine kadar şerif biyografileri mevcuttur. Eserin ekler kısmında ise şerif ailelerinin soy ağaçlarına dair birkaç çizelge yer almaktadır.⁴⁵

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin muhtelif maddeleri de Mekke şerifleri ile doğrudan ilgilidir. Ansiklopedide Şerif Katâde b. İdrîs (öl. 618/1221?), Şerif Ebü'l-Fütûh el-Mûsevî (öl. 430/1039), Şerif Ebû Nümeý (öl. 992/1584), Şerif Hasan b. Ebû Nümeý (öl. 1010/1601), Şerif Abdülmuttalib b. Galib (öl. 1303/1886), İbn Avn (öl. 1274/1858), Muhammed b. Abdülmûîn, Şerif Hüseyin'in (öl. 1930) biyografileri yer almaktadır. Ayrıca seyyid maddesinde Mekke şerifleri hakkında bilgi mevcuttur. Ansiklopedinin Mekke maddesi üç bölümden oluşmaktadır ve son kısım olan Mekke Emirliği bölümü emirler hakkında değerli bilgilere sahiptir.

Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti Vehhabî Hareketi ve Suud Devleti'nin Ortaya Çıkışı isimli araştırmayı da burada zikretmek gerekir. Vehhâbîliğin ortaya çıkışı, Vehhâbîlerin Ahsa ve Hicaz'ı ele geçirmeleri ile gelişen hadiseler ve bu olaylarda Osmanlı idaresi tarafından Mekke şerifine verilen rol, kitapta ele alınan önemli konular içerisinde yer almaktadır.⁴⁶

Osmanlı tarihinin ana kaynaklarından olan vekayinâmeler içinde 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı tarihi için önemli olan Selânikî Mustafa Efendi'nin *Tarih-i Selânikî (971-1008/1563-1600)* isimli eserinde Mekke Şerifi Ebû Nümeý ve Şerif Hasan hakkında bilgiler yer almaktadır. Yine, Osmanlı'nın ilk resmî vak'anüvisi olan Na'îmâ Efendi'nin *Ravzatü'l-Hüseyn fi ahbâri'l-hafıkayn* isimli kaleme alınan ancak *Târih-i Na'îmâ* olarak şöhret bulan kıymetli eserinde Mekke şerifleri hakkında değerli bilgiler mevcuttur. Bilindiği üzere Na'îmâ Efendi söz konusu eserinde (1000-1070/1592-1660) senesi hadiselerini ele almıştır. Bu zaman diliminde emirlik vazifesi yürüten Mekke şeriflerinin mahalli idareciler ve payitaht ile aralarındaki ilişkilerde ortaya çıkan bazı sıkıntılar, şeriflerin Mekke'de yaptıkları bazı usûlsüzlükler ve halka karşı yaptıkları bazı haksız uygulamalar eserde yer bulmuştur.

Osmanlı araştırmalarında birinci el kaynaklar arasında yer alan Uşşâkî-zâde Seyyid İbrahim Hasîb Efendi'nin *Tarih-i (1106-1124/1694-1712)* ise 17. yüzyılın sonu 18. yüzyılın başında yaşamış bir ilmiye mensubunun elinden çıkmıştır. İki cilt şeklinde neşredilen eserde, Mekke Şerifi Said'in emirlikten azli ve yerine tayin olunan Şerif Abdurrahim'den bahsedilmektedir.⁴⁷ Yine aynı dönem için önemli bir kaynak olan *Zübde-i Vekaiyât*, Defterdar Sarı Mehmed Paşa tarafından, "gerçekleri

---

⁴⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrerme Emirleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1972). Müellif, eserini arşiv kayıtları, bazı Osmanlı tarihi kitapları ve birkaç Fransızca eser ve ansiklopedi maddesinden istifade ederek kaleme almıştır.

⁴⁶ Zekeriya Kurşun, *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998).

⁴⁷ Uşşâkîzâde es-Seyyid İbrâhîm Hasîb Efendi, *Uşşâkîzâde Târîhi*, haz. Raşit Gündoğdu (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2005), 1/534, 2/774.

sebepler ve neticeleri ile ortaya koymak gayesiyle” kaleme alınmıştır.⁴⁸ Eserde, Mekke Şerifi Sa’d ve oğlu Şerif Said’in tayin ve azli hakkında bilgilere yer verilmekle birlikte Şerif Sa’d’ın Mekke ve Cidde’deki diğer idareciler ile olan anlaşmazlıkları, Mekke ahalisine karşı müstebid tavrı ve merkezle yaşadığı sıkıntılar da anlatılmaktadır.

19. yüzyılın önde gelen âlimlerinden Ahmed Cevdet Paşa’nın (öl. 1312/1895), kaleme aldığı *Tarih-i Cevdet* de (1774-1826) yılları hadiselerini içine almaktadır. Tarihî hadiseleri ibret nazarıyla ve herkes tarafından anlaşılacak şekilde yazmayı şiar edindiğini söyleyen Ahmed Cevdet Paşa⁴⁹, Necd’de zuhur eden Vehhâbîlik’ten başka Mekke şerifi ve buradaki ahalinin durumuna, Mekke şerifinin idari işlerdeki rolüne, İstanbul ile münasebetlerine dair bazı bilgileri aktarır.

Osmanlı tarihleri içinde önemli bir yeri olan bir başka kaynak *İzzî Tarihinde* ise Şerif Sa’d ve Şerif Said hakkında bilgiler yer almaktadır. Dolayısıyla şeriflerin İstanbul ile münasebetleri ve yazışmaları, Mekke’deki vazifeleri gibi konularda istifade edilebilir. Bilindiği üzere İzzî Süleyman Efendi (öl. 1168/1755), vak’anüvis ve aynı zamanda yazmış olduğu telif ve tercüme eserler ile meşhur bir âlimdir. Eserini (1157/1744) senesinden itibaren yazmaya başlamıştır.⁵⁰ Yine bir vak’anüvis tarihi olan Mehmed Hâkim Efendi’ye ait *Osmanlı Tarihi*’nde de Mekke-i Mükerrreme emirlerinin tayin usûllerine dair bilgiler mevcuttur. Ayrıca Mekke şerifine çeşitli vesileler ile gönderilen hediyeler, şeriflerin Mekke’de bazı tayinlerde oynadıkları rol gibi konulara dair bilgiler yer almaktadır.⁵¹ Şerifler hakkında önemli bilgilere yer veren bir diğer eser, (1065-1104/1654-1693) yılları hadiselerini anlatan *Îsâ-zâde Tarihi*’dir. Müellif, Kâtib Çelebi’nin *Tuhfetü’l-kibâr*, Mehmed Halife’nin *Tarih-i Gilmânî*, Atâ’î’nin *Hadâiku’l-Hakaik* gibi eserlerinden istifade etmiştir. Şerif Sa’id ve Şerif Sa’d ve Şerif Ahmed’in emirliği, şerif ailesinin diğer üyelerinin emirlik beklentisi sebebiyle aralarında çıkan çekişmeler, Mekke halkının bundan etkilenmesi, merkezle şeriflerin münasebetleri gibi konular eserde yer almaktadır.⁵²

18. yüzyıl tarihlerinden olup ve Kâtib Çelebi’nin *Takvimü’t-Tevârih* isimli eserinin genişletilmesi ile ortaya çıkarılan *Mür’î’t-Tevârih* de burada zikredilmesi lazım gelen çalışmalardandır. Eserin kaynakları arasında Subhî ve İzzî Tarihleri, Hâkim Tarihi bulunsa da müellif sadece buradan aldığı bilgileri kullanmamıştır. Bu sebeple (1143-1191/1730-1777) yıllarını

⁴⁸ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekaiyat Tahlil ve Metin* (1066-1116/1656-1704), haz. Abdülkadir Özcan (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995), 9.

⁴⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, haz. Mehmet İpşirli (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018), 1/11.

⁵⁰ İzzî Süleymân Efendi, *İzzî Tarihi* (*Osmanlı Tarihi 1157-1165/1744-1752*), haz. Ziya Yılmaz (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), LI-LIII.

⁵¹ Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi* (*Osmanlı Tarihi 1166-1180/1752-1766*), haz. Tahir Güngör (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), I-II.

⁵² *Îsâ-zâde Târîhi* (*Metin ve Tahlil*), neşre haz. Ziya Yılmaz (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1996).

içine alan *Mür'it-Tevârih*, başvuru kaynaklarındanır.⁵³ Üç cilt halinde yayımlanan eserin ilk iki cildinde Mekke şerifinin vazifelerinden örnekler, vefat eden şerifin yerine emir tayini (c. 3), Mekke ve Medine'de zuhur eden bazı karışıklıklar, urban tarafından çıkarılan kargaşanın bastırılmasında Mekke şerifinin rolü ve katkısı, şeriflerin aile içi çekişmeleri sebebiyle ortaya çıkan karışıklık ve bunun Mekke halkı üzerindeki tesirleri (c. 2) gibi konular yer almaktadır.

Bilindiği üzere, coğrafi konumunun Avrupa-Hindistan ticaret yolu üzerine bulunması sebebiyle stratejik bir pozisyonda olan Yemen, topraklarının bereketi, ticaretinin gelişmişliği ve İstanbul'dan uzaklığı yüzünden kontrol edilmesi zor bir bölge olarak kalmıştır. Bu sebeple Yemen'in Osmanlı hâkimiyetine girmesi uzun sürmüş, Yemen valilerinin çıkardıkları isyanlardan dolayı da bu hâkimiyet kolay olmamıştır. Bu isyanlar içinde devleti en çok meşgul eden, Zeydi imam Mutahhar'ın isyanıdır. Bu yüzden Yemendeki isyanların bastırılmasında Mekke şerifinin lojistik desteğine ihtiyaç duyulmuş, kendisinden sık sık asker ve mühimmat istenmiştir.⁵⁴ Bu açıdan Yemenle ilgili çalışmaların Mekke şerifliği üzerine yapılan araştırmalarda görülmesi lazımdır. Nitekim *Yemen'de Osmanlı Hakimiyeti ve Rumûzî Tarihi* isimli araştırma bu kapsamda önemlidir. Bu çalışma, *Rumûzî Tarihi*'nin tenkidli metin olan kısmı hariç müstakil basılmış,⁵⁵ daha sonra tenkidli metin de birlikte iki ciltlik bir yayın olarak neşredilmiştir.⁵⁶ Altı bölümden müteşkil eserin ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümleri Mekke şerifleri ile ilgilidir.

Mekke Emirliği ve Mekke şerifleri üzerine çalışanlar için seyahatnameler de istifade edilecek ana kaynaklardır. Evliya Çelebi'nin (öl. 1095/1695) *Seyahatnamesinin* dokuzuncu cildinde kayda değer bilgiler yer almaktadır. Evliya, Mekke Şerifi Sa'd'ın yanındaki adamları ile Mekke'de firarı ve Şerif Berekât'ın Mekke emiri olmasına dair gördüklerini kaydetmiştir.⁵⁷ Ayrıca şeriflerin gelirleri ile ilgili bilgilere yer vermiş, emirlerin görevleri ve mesuliyetleri, Mekke'deki Osmanlı paşası ile ilişkileri, İstanbul ile münasebetleri gibi konularda önemli bilgileri kaydetmiş ve değerlendirmelerde bulunmuştur.⁵⁸

⁵³ Ayrıntılı bilgi için bk. Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'it-Tevârih*, haz. Münir Aktepe (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976), 1/XVII-XXIV.

⁵⁴ Tuğba Aydeniz, *Osmanlı Devleti'nde Mekke'nin Yönetimi (1517-1617)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 140-144.

⁵⁵ Hulûsi Yavuz, *Kâbe ve Haremeyn İçin Yemen'de Osmanlı Hakimiyeti (1517-1571)* (İstanbul: Serbest Matbaası, 1984).

⁵⁶ Hulûsi Yavuz, *Yemen'de Osmanlı İdâresi ve Rumûzî Târihi 2* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003).

⁵⁷ Bu konu hakkında bk. Carl Max Kortepeter, "A Source for the History of Ottoman-Hijaz Relations: The Seyahatnâme of Awliya Chalaby and The Rebellion of Sharif Sa'd b. Zayd in the Years 1671-1672/1081-1082", *Mesadiru Tarihi el-Cezireti'l-Arabiyye*, ed. Abdelgadir Mahmud Abdalla vd. (Riyad: Riyadh University Press, 1399/1979), 2/229-246.

⁵⁸ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)* 9, (İstanbul: Devlet Matbaası, 1935). Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinden yola çıkılarak hazırlanan iki kitap için bk. Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Hac Kitabı, yay. haz. Asiye Yılmaz Yıldırım, Zeynep Süslü Berktaş (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010); Yavuz Sultan Selim'in Hicaz'ı

Seyahatnameler içinde John Lewis Burckhardt'ın (öl. 1232/1817) Arabistan seyahatine de işaret etmek gerekir. Burckhardt'ın, 1814 Temmuzundan 1815 Haziranına kadar Arabistan topraklarında yapmış olduğu seyahatler, Hicaz tarihi ve Mekke şerifleri ile ilgilenen araştırmacılar için değerli gözlemler taşımaktadır. Kitapta, Hicaz'ın toplumsal yapısına dair tespitlerin yanında Mekke şerifliği yapan Katâde ailesi, bu dönem Mekke şerifliği yapanlar ve kendisinin orada bulunduğu dönem vazifede olan Mekke şeriflerinin mahallî görevliler ve merkezle olan ilişkilerine, Mekke şeriflerinin aile içi çekişmelerine yer verilmiştir.⁵⁹

Hicaz seyahatnameleri içinde Süleyman Şefik Söylemezoğlu'na (öl. 1946) ait olan eser de kaynak niteliğine sahiptir. Babasının surre emini olarak tayin edilmesi üzerine Süleyman Şefik Bey'in (1307/1890) senesinde babasının Hicaz seyahatine iştirak etmesi neticesinde ortaya çıkan eserde Mekke Şerifi Galib'in Vehhâbîler ile olan mücadelesi de yer almaktadır.⁶⁰

Sonuç

Bu çalışmada, Mekke emirliği/şerifleri üzerine Türkçe ve Arapça literatürde yer alan ve ulaşılabilen kaynak eserler ve araştırma/inceleme türünde yapılan çalışmaların tespiti ve bazılarının değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu değerlendirmelerde lisansüstü tezler, makale hacmini aşması sebebiyle ele alınarak tetkik edilmemiş, liste halinde verilmesi ve gerekli ise üzerinde kısa bilgi verilmesi tercih edilmiştir.

Her iki literatürde Hicaz üzerine çok sayıda çalışma yapıldığı tespit edilmiştir. Ancak kapsayıcı bir literatür değerlendirmesi mevcut değildir. Mekke ve Hicaz üzerine yapılan Türkçe kaleme alınan araştırmalarda Hicaz'ın Osmanlı hâkimiyetine girişine kadar olan dönem ile Arabistan'da Vehhâbîliğin ortaya çıkması ve bu toprakların adım adım Suûd ailesinin hâkimiyetine girmesi, Şerif Hüseyin isyanı ve 20. yüzyılda bu topraklarda yaşanan gelişmelerin ağırlıklı olarak çalışıldığı görülmektedir. Yakın dönem konularının daha çok tercih edilmesinde arşiv belgelerinin zenginliğinin etkili olduğu düşünülebilir. Türkçe literatürde Mekke emirliği ile ilişkili lisansüstü tezlerin tarih bölümleri ağırlıklı ve yakınçağ tarihinde Hicaz üzerine olduğu görülmektedir. Bu tezlerde Mekke ve Medine'nin Osmanlı dönemindeki idaresi üzerine çalışılmıştır. Müstakil olarak Mekke şeriflerini ele alan tez ise Osmanlı Devleti'nde Mekke'nin Yönetimi (1516-1517) isimli doktora tezidir. Bu çalışma, Mekke şerifleri merkezlidir ve Hicaz'ın Osmanlı hâkimiyetine geçişinin hemen sonrasındaki ilk yüzyılda Mekke'yi, şerifler üzerinden ele almaktadır.

---

ilhakı sonrası çıkarılan kanun ve Mekke emirinin gelirleri için ayrıca bk. Seyit Ali Kahraman, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Yavuz Sultan Selimşah* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018), 158-160, 237.

⁵⁹ John Lewis Burckhardt, *Arabistan Seyahatleri (Temmuz 1814-Haziran 1815) -Hicaz topraklarında Batılı bir Seyyahın Gözlemleri-*, çev. Yusuf Yazar (İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2019).

⁶⁰ Yazma halinde olan seyahatname günümüz Türkçesiyle yayımlanmıştır. Süleyman Şefik Söylemezoğlu, *Hicaz Seyahatnâmesi*, yay. haz. Ahmet Çaycı, Bayram Ürekli (İstanbul: İz yayıncılık, 2012), 13.

Arapça kaleme alınan araştırmalara bakıldığında Hicaz tarihinin, İslâm öncesi dönemden bugüne kadar, siyasî tarihin yanında eğitim, iktisat ve sosyal hayat başlıklarının ele alındığı görülmektedir. Osmanlı döneminde Hicaz üzerine yapılan çalışmalarda Hicaz'ın Osmanlı hâkimiyetine girdiği Yavuz Sultan Selim dönemi, Sultan Abdülhamid dönemi, Şerif Hüseyin'in Osmanlı'ya isyanı ve sonrasındaki gelişmeler gibi konular tercih ağırlıktadır. Bu dönemler dışında araştırma, Osmanlı hâkimiyetinde Hicaz için yok denecek kadar azdır. Ayrıca Mekke şerifleri merkezli çalışmalar da bu açıdan sınırlıdır. Söz konusu sınırlılık çerçevesinde, yapılacak yeni çalışmaların dönemin tarihini ve sosyal hayatını bütün yönleri ile tespit etmede önemli bir ihtiyacı karşılayacağı söylenebilir. Bunun yanında ulaşılabilen Mekke şerifleri üzerine yapılan Arapça lisansüstü tezlerde ağırlığın, doktora tezlerinde olduğu ve bu araştırmaların çoğunun kitap haline getirildiği tespit edilmiştir. Bu tezlerin kaynaklarında arşiv belgesi kullanımının arttığı görülmüştür. Bu da araştırmalarda birinci el kaynak kullanımının kıymeti ve önemi açısından dikkate değerdir.

Bu makalede yapılan literatür ağırlıklı değerlendirmelerin diğeri dilleri de kapsayacak şekilde genişletilmesi alan tarihi yazımı açısından önemlidir.

Ekler

Arapça ve Türkçe Literatür

Kaynak Eserler (Kronolojik)

- Kalkaşendî, Ahmed b. Ali. *Subhu'l-a'şâ fi sinâ'ati'l-inşâ*. şerh ve thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, 1987.
- Makrîzî, Takıyyüddin Ahmed b. Ali. *Kitâbü's-sülûk li-ma'rifeti düveli'l-mülûk*. nşr. Muhammed Mustafa Ziyâde. 4 Cilt. Kahire: Lecnetü't-Telif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1957.
- Fâsî, Takıyyüddin. *el-'ikdü's-semîn fi târihi'l-beledi'l-emîn*. thk. Fuad Seyyid. 8 Cilt. Kahire: Matbaatu's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1385/1966.
- Fâsî, Takıyyüddin. *Şifâü'l-garâm bi-ahbâri'l-Beledi'l-harâm*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmürî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1985.
- Fâsî, Takıyyüddin. *el-Mukni' min ahbâri'l-mülûk ve'l-hulefâ ve vülâti Mekkete's-şürefâ*. thk. Muhammed Altunci. Dımaşk: Dâru'l-Mellâh, 1406/1986.
- Haydar Çelebi Ruznâmesi (Feridun Ahmed Bey, Münşeâtü's-selâtin içinde)
- Feridun Ahmed Bey. *Münşeâtü's-selâtin*. 2 Cilt. İstanbul: Dârüt-Tıbbâti'l-Âmire, 1274.
- Nehrevâlî, Kutbeddîn. *el-İ'lâm bi-a'lâmi Beytillâhi'l-harâm*. nşr. F. Wüstenfeld. Göttingen: Medresetü'l-Mahruse, 1858.
- İbn İyâs, Zeynüddîn Muhammed b. Ahmed. *Bedâ'iu'z-zühûr fi vekâ'i'd-dühûr*. thk. Muhammed Mustafa. 5 cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1402/1982.
- İbn İyas. *Yavuz'un Mısır'ı Fethi ve Mısır'da Osmanlı İdaresi*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016.
- İbn Fehd, Muhibbüddin. *Kitâbu Neyli'l-münâ bi-zeyli Bülûgi'l-kurâ li-tekmileti İthâfi'l-verâ*. thk. Muhammed Habib Hile. 2 Cilt. Mekke: Müessesetü'l-Furkan li't-Türasi'l-İslâmî, 1420/2000.
- İbn Fehd. *el-Cevâhiru'l-hisân fi menâkıbi's-Sultan Süleyman b. Osman*. thk. Muhammed b. Selâme el-Atavî. Amman: Ervika li'd-Dirâsât ve'n-neşr, 1439/2018.
- Solakzâde, Mehmed Hemdemî. *Tarih-i Solakzâde*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1297.
- İbn Tolun, Ebü'l-Fazl Şemseddin Muhammed b. Ali b. Ahmed Salihi. *Müfâkehetü'l-hillân fi havâdisi'z-zaman*. yay. haz. Halil Mansur. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1998.
- Lütfî Paşa. *Tevârih-i Âli Osman*. haz. Âli Bey. İstanbul: Matbaa-i Âmire 1341.

- Atâî, Nev'izâde. *Hadâiku'l-hakaik fî tekmileti's-Şekaik: Zeyl-i Şekâik*. nşr. Abdülkadir Özcan. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.
- Şükrî-i Bitlisî. Selîm-nâme. yay. haz. Mustafa Argunşah. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 1997.
- Selânikî Mustafa Efendi. *Tarih-i Selânikî (971-1008/1563-1600)*. haz. Mehmet İpşirli. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa. *Hasan Bey-zâde Târîhi Tahlil-Kaynak Tenkidi*. haz. Şevki Nezih Aykut. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004.
- Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi. *Ravzatü'l-Ebrâr Zeyli (Tahlil ve Metin)*. haz. Nevzat Kaya. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.
- Hafacî, Şehabeddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer, *Reyhânetü'l-elibbâ ve zehretü'l-hayâti'd-dünyâ*. thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv. 2 Cilt. Kahire: Matbaatu İsa, 1967.
- Peçevî İbrahim Efendi. *Tarih-i Peçevî* (önsöz ve indeks Fahri Ç. Derin, Vahit Çabuk). İstanbul: Enderun Kitabevi, 1980.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1935.
- Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Hac Kitabı. yay. haz. Asiye Yılmaz Yıldırım-Zeynep Süslü Berktaş. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa. *Zübde-i Vekaiyât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*. haz. Abdülkadir Özcan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- Muhibbî, Muhammed Emin b. Fazlullah. *Hulâsâtü'l-eser fî a'yâni'l-karni'l-hâdi'aşer*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru sadr, ty.
- İsâ-zâde Târîhi (Metin ve Tahlil)*. neşre haz. Ziya Yılmaz. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1996.
- Na'îmâ Mustafa Efendi. *Târîh-i Na'îmâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn)*. haz. Mehmet İpşirli. 4 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007.
- Uşşâkîzâde es-Seyyid İbrâhîm Hasîb Efendi. *Uşşâkîzâde Târîhi*. haz. Raşit Gündoğdu. 2 Cilt. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2005.
- İzzî Süleymân Efendi. *İzzî Tarihi (Osmanlı Tarihi 1157-1165/1744-1752)*. haz. Ziya Yılmaz. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Mehmed Hâkim Efendi. *Hâkim Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1166-1180/1752-1766)*. haz. Tahir Güngör. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.

- Subhî Mehmed Efendi. *Subhî Tarihi Sâmi ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*. haz. Mesut Aydın. İstanbul: Kitabevi, 2007.
- Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi. *Mür'it-Tevârih*. haz. Münir Aktepe. 3 Cilt. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976.
- Burckhardt, John Lewis. *Arabistan Seyahatleri (Temmuz 1814-Haziran 1815) -Hicaz topraklarında Batılı bir Seyyahın Gözlemleri-*. çev. Yusuf Yazar. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2019.
- Hicaz Vilâyet Salnâmesi [H.1303-M.1886]*. haz. Selman Soydemir vd. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2008.
- Dahlân, Ahmed b. Zeynî. *Hulâsâtü'l-keâm fi beyâni ümerâi'l-beledi'l-harâm*. Kahire: Matbaatü'l-Hayriyye, 1305/1886.
- Eyüb Sabri Paşa. *Mir'atü'l-Haremeyn*. Haz. Ömer Faruk Can, F. Zehra Can. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.
- Söylemezoğlu, Süleyman Şefik. *Hicaz Seyahatnâmesi*. yay. haz. Ahmet Çaycı-Bayram Ürekli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Mehmed Süreyya. *Sicill-i Osmanî*. yay. haz. Nuri Akbayar. sdl. Seyit Ali Kahraman. 6 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Ahmed Cevdet Paşa. *Târîh-i Cevdet*. 5 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.
- Cevdet Paşa. *Tezâkir 1-12*. yay. Cavid Baysun. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. Basım, 1986.
- Mekkî, Muhammed el-Emin. *Hulefâ-i İzâm-ı Osmaniye Hazretlerinin Haremeyn-i Şerifeyn'deki Âsâr-ı Mebrûre ve Meşkûre-i Hümayûnları*. Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1318.
- Esad Efendi. *Osmanlılarda Töre ve Törenler (Teşrifat-ı Kadime)*. sad. Yavuz Ercan. İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1979.
- Kâmil Paşa. *Târîh-i Siyâsî-i Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye*. İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan, 1327.
- Abdullah b. Muhammed el-Gazi el-Mekki el-Hanefî. *İfâdetü'l-enâm bi-zikri ahbâri beledillâhi'l-harâm maa ta'lîkihî el-müsemmâ bi-itmâmi'l-keâm*. dirâse ve tahkik. Abdülmelik b. Abdullah Dehîş. 7 Cilt. Mekke: Mektebü'l-Esedî, 1430/2009.
- Hicaz Eyaleti Salnameleri*. Hicaz: Mekke-i Mükerrerme Hicaz Vilayeti Matbaası, ty.
- Ali Suat. *Bir Osmanlı Bürokratin Suriye, Irak ve Arabistan Seyahatnamesi*. haz. N. Ahmet Özalp. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2019.
- Stitt, George. *Son Mekke Emiri Şerif Ali Haydar Paşa Anlatıyor Osmanlı Arabistan'ı Nasıl Kaybetti?* çev. Yusuf Selman İnanç. İstanbul: Kronik Kitap, 2018.

Kral Abdullah. *Biz Osmanlı'ya Neden İsyân Ettik?* terc. Halit Özkan. İstanbul: Klasik Yayınları, 2006.

İbrahim Rifat Paşa. *Mir'âtü'l-Haremeyn*. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısırî, 1925.

Araştırma ve İncelemeler (Kronolojik)

Kamil, Ekrem. "Hicri Onuncu -Miladi On Altıncı- Asırda Yurdumuzu Dolaşan Arab Seyyahlardan Gazzi-Mekki Seyahatnamesi". *Tarih Semineri Dergisi* 1/2 (1937), 5-89.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. "Hicaz Vali ve Kumandanı Osman Nuri Paşanın Uydurma Bir İrade İle Mekke Emiri Şerif Abdülmuttalib'i Azletmesi". *Bellekten* 10/39 (Temmuz 1946), 497-537.

Mughul, Muhammad Yakub. "Portekizlilerle Kızıldeniz'de Mücadele ve Hicaz'da Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi Hakkında Bir Vesika". *Belgeler* 2/3-4 (1965), 37-48.

Tekindağ, M.C. Şehabettin. "Süveys'de Türkler ve Selman Reisin Arızası". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 9 (1968), 77-80.

Wensinck, A. J. "Mekke". *İslâm Ansiklopedisi*. 7/630-643. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı, 1970.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Mekke-i Mükerrerme Emirleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1972.

Özbaran, Salih. "Osmanlı İmparatorluğu ve Hindistan Yolu: Onaltıncı Yüzyılda Ticâret Yolları Üzerinde Türk-Portekiz Rekâbet ve İlişkileri". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* 31 (1977), 65-146.

Enîs, Muhammed. *ed-Devletü'l-Osmaniyye ve ş-Şarkü'l-Arabî: 1514-1914*. Kahire: Mektebetu Saîd Rafet, 1977.

Barbir, Karl K. "The Ottoman And The Muslim Pilgrimage: 1517-1800". *Türk-Arap İlişkileri: Geçmişte, Bugün ve Gelecekte: I. Uluslararası Konferansı Bildirileri (Ankara 18- 22 Haziran 1979)*. 76-81. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiye Ortadoğu ve Araştırma Enstitüsü, 1979.

Ateş, İbrahim. "Osmanlılar Zamanında Mekke ve Medineye Gönderilen Para ve Hediyeler". *Vakıflar Dergisi*. 13 (1981), 113-170.

Mâlikî, Süleyman Abdülganî. *Bilâdü'l-Hicâz münzü bidâyeti ahdi'l-Esrâf hattâ Sukûti'l- Hilâfeti'l-Abbâsiyye fî Bağdât*. Riyad: Dâretü'l-Melik Abdulaziz, 1403/1983.

Beşâviri, Muhammed Esad. *İmaretu's-Şerif Galib b. Mesaid fî Mekke fî Mekke 1202-1228 h/1787-1812 m*. Riyad: Câmîiatu Melik Suûd, Külliyyetu'l-Âdâb, Yüksek Lisans Tezi, 1984.

Yavuz, Hulûsi. *Kâbe ve Haremeyn İçin Yemen'de Osmanlı Hakimiyeti (1517-1571)*. İstanbul: Serbest Matbaası, 1984.

Mughul, Muhammad Yakub. *Kanunî Devri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.

DİA. "Abdülmuttalib b. Galib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/273. İstanbul: 1988.

- Cemîl, Seyyâr. *el-Osmâniyyûn ve tekvînu'l-Arabi'l-hadîs*. Beyrut: Müessesetü'l-Ebhasi'l-Arabiyye, 1989.
- Abdülğanî, Arif. *Tarihu ümerâ-i Mekketi'l-Mükerreme*. Dımaşk: Dârü'l-Beşâir, 1413/1992.
- Emecen, Feridun. “Berekât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/486-487. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Seyyid Muhammed. “Cerâye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/390-391. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bedr, Abdülbâsıt. *Târîhu's-şâmil li'l-Medîneti'l-Münevvere*. 3 Cilt. Medine: y.y., 1414/1993.
- Baltacı, Cahit. “Ebû'l-Fütûh el-Müsevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/321. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Emecen, Feridun M. “Hicaz'da Osmanlı Hâkimiyetinin Tesisi ve Ebu Nüme”. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi* 14 (1994), 87-120.
- Emecen, Feridun. “Ebû Nüme”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/204-205. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Faroqhi, Suraiya. *Hacılar ve Sultanlar: Osmanlı Döneminde Hac: 1517-1638*. yay. haz. Ayşen Anadol. çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- Özcan, Abdülkadir. “Hac (Osmanlı Dönemi)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/400-408. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Buzpınar, Ş. Tufan-Küçükaşçı, M. Sabri. “Haremeyn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/153-157. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kurşun, Zekeriya. “Hâşimîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/412-415. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kurşun, Zekeriya. *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998.
- Sincârî, Ali. *Menâihu'l-kerem fî ahbâri Mekke ve'l-Beyt ve vülâti'l-harem*. dirâse ve thk. Macide Faysal Zekeriya. 6 Cilt. Mekke: Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, 1419/1998.
- Ayaz, Fatih Y. *Bahrî Memlukler Döneminde Haremeyn Hizmetleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Kurşun, Zekeriya. “Hicaz (Osmanlı Dönemi)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/437-439. İstanbul: 1998.
- Kurşun, Zekeriya. “İbn Avn, Muhammed b. Abdülmuîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/341 İstanbul: 1999.

- Kurşun, Zekeriya. "Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz (1517-1919)". *Osmanlı Ansiklopedisi*. ed. Güler Eren. 1/ 316-325. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Sibâî, Ahmed. *Târîhu Mekke*. 2 Cilt. Riyad: Emânetü'l-Amme li'l-İhtifal, 1419/1999.
- Gamidi, Abdullah b. Abdirrahman. *el-Vücûdu'l-Osmanî fi Mekketü'l-Mükerreme (923-973 h/1517-1566 m.* Hartum: Câmîatu Neelain, Külliyyetu'l-Âdâb, Yüksek Lisans Tezi, 2000.
- Keşmirî, İbtisâm binti Muhammed Salih b. Abdirrahman. *Mekketü'l-mükerreme min bidâyeti'l-hükmi'l-Osmânî ilâ nihâyeti'l-karni'l-âşir el-hicrî/es-sâdisi aşri'l-milâdî (923-1000 h.)/(1517-1591m.) Dirâse Siyâsiye-Hazâriyye*. Mekke: Câmîatu Ümmü'l-Kurâ, Doktora Tezi, 1422/2001.
- Yücesoy, Hayrettin. "Katâde b. İdrîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/23-24. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Muhammed Mahmud Halef. *el-Hayâtu't-ticariyye ve'l-iktisadiyye fi'l-Hicaz fi asri devleti'l-Memâlik 648-923 h/1250-1517 m.* İrdib: Câmîatu'l-Yermuk, Külliyyetu'l-Âdâb, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Muhabbet, Nahle binti Şahhat Ömer. *el-Hayatu'l-içtimaiyye fi vilayeti'l-Hicaz zamani'l-hükmi'l-Osmani fi'l-fetreti ma beyne âmi (923-1157 h/1517-1744 m)*. Medine: Külliyyetu't-terbiyyeti li'l-Benât, Yüksek Lisans Tezi, 2002.
- Bilâdî, Âtik b. Gays. *el-İşrâf 'alâ târîhi'l-eşrâf*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1423/2002.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Mekke Emirliği" (Mekke maddesi içinde). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/572-575. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Osmanlı Dönemi" (Mekke maddesi içinde). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/563-572. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bozkurt, Nebi-Küçükaşçı, M. Sabri. "Mekke". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/555-563. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Yavuz, Hulûsi. *Yemen'de Osmanlı İdâresi ve Rumûzî Târîhi*. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.
- Osmanoğlu, Ahmed Emin. *Hicaz Eyaletinin Teşekkülü (1841-1864)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Âl-i Zeyd, eş-Şerîf Mesud Muhammed. *Tarihu Mekketel mükerreme fi ahdi'l-eşrâf âl-i Zeyd 1041-1299 h./1631-1881 m.* Kahire: Dâru'l-Kahire, 2005.
- Savvâf, Fâik Bekr. *Alâkât beyne'd-Devleti'l-Osmaniyye ve'l-iklimi'l-Hicaz fi'l-fetreti mâ beyne 1293-1334 h. (1876-1916 m.)*. Cidde: Dâru'l-Muhammedî, 1426/2005.
- Şerif Mes'ud Muhammed Âl-i Zeyd. *Târîhu Mekke-i Mükerreme fi ahdi'l-İşrâfi âl-i Zeyd (1014-1299 h./1631-1881 m.)*. Kahire: Dâru'l-Kahire, 2005.

- Küçükaşcı, Mustafa S. “Mensubiyet İle Asabiyet Arasında Âl-i Fâtıma”. *Türklük Araştırmaları Dergisi* 18 (2005), 46-70.
- Buzpınar, Ş. Tufan. “Nakîbüleşraf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/322-324. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Barthold, Vasilij Vladimiroviç. *Halife ve Sultan*. çev. İlyas Kamalov. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2006.
- Elkabashi, An’am Mohamed Osman. *Osmanlı Medinesi: XVI.YY’da Mukaddes Bir Şehrin İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri. *Abbasiler’den Osmanlılar’a Mekke-Medine Tarihi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007.
- Küçükaşcı, Mustafa S. “Üsküdar’ı Ziyaret Eden Şerifler”. *Üsküdar Sempozyumu IV*. ed. Coşkun Yılmaz. 2/473-484. İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2007.
- Bostan, İdris. “Selman Reis”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/444-446. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Kurşun, Zekeriya. “Suûdîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/584-587. İstanbul: 2009.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “Seyyid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/40-43. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri. “Tarihî Süreçte Seyyid ve Şerif Kavramlarının Kullanımı”. *Osmanlı Araştırmaları* 33 (2009), 87-129.
- Bilge, Mustafa L. “Şerîf Hasan b. Ebû Nümei”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/584-585. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özcan, Azmi. “Şerîf Hüseyin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/585-586. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Aydeniz, Tuğba. *Osmanlı Devleti’nde Mekke’nin Yönetimi (1517-1617)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Levent, Aysel. *Eyüp Sabri Paşa ve Mir’atü’l-Harameyn’e Göre Hicaz*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Nezzâr, Ulvân Abdullah. *et-Tetavvurâtu’d-dâhiliyye fi’l-Hicaz ve alâkatuhû hâriciyye (1803-1858)*. Bağdat: Câmîatu’l-Mustansiriyye, Doktora Tezi, 2011.

- Da'da', Sehr binti Ali Muhammed. *Vulâtu'l-Hicaz fi'l-asrı'l-Osmanî fi'l-fetreti (933-1287 h/1517-1870 m): Dirâse, tarihiyye, hadâriyye*. Mekke: Câmîiatu Ümmü'l-Kura, Külliyyetu Şeriatî'l-İslâmiyye, Doktora Tezi, 2012.
- Barlak, Hasan. *Dinî ve Siyasî Yönden Osmanlı Devleti İdaresinde Hicaz (1876-1909)*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Küçükaşçı, Mustafa S. "Osmanlı Döneminde Yazılan Mekke Tarihlerinin Türk Tarihi Bakımından Değerine Dair". *XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri*. yay. haz. A. Azmi Bilgin. 2/427-428. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Daire Başkanlığı, 2015.
- Akalın, Durmuş. "Yemen'in Kuzeyinde Osmanlı İdaresinin Yeniden Tesis Edilmesi ve Mekke Şerif Muavini Kıbrıslı Tevfik Paşa (1848-1851)". *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi* 5/1 (2015), 17-42.
- Ali, Muhammed Abdul'âl Muhammed. *'Alâkatu beyne'l-Hicaz ve'd-devleti's-Su'ûdiyyeti'l-ûlâ (1162-1233 h/1749-1818 m)*. İskenderiye: Câmîiatu İskenderiye, Külliyyetu'l-Âdâb, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Şerif, Ahmed Hüseyin Ahmed. *el-'ilâmu bi-i'lâmi Beytillâhi'l-harâm li's-şeyh Kudbuddin Mekkî el-Hanefî el-müteveffâ sene 995/1582 dirase tahkik*. Benha: Benha Üniversitesi, Külliyyetü'l-Âdâb, Doktora Tezi, 2015.
- Muveyne, Nevret bnt. Abdülaziz b. Nâsır. *el-Hicazu fi ahdi's-Şerif Muhammed b. Avn (1243-1275 h/1828-1858 m)*. Riyad: Câmîiatu'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, Külliyyetu'l-Ulûmi'l-İçtimâiyye, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Harsî, Yusuf Muhammed. *Kanunu's-şerif Ebu Numej beyne'l-vehmi ve'l-Hakikati*. Beyrut: Cedâvilu li'n-neşr, 2015.
- Hasenî, Muhammed Ali. *Kanunu Ebu Numej: Min cânibi alâ Ebi Numej es-sâni ve müzekkirat*. y.y., Dâru'l-Arabi li'l-mevsuat, 2016.
- Mâlikî, Muhammed b. Cabir Yahya el-Hâlidî. *el-Kazâu ve'l-kuzâtu fi'l-Hicaz hilâli ahdi'l-Osmânî (923-1200 h/1517-1786 m)*. Kuseyme: Câmîiatu'l-Kuseyme, Külliyyetu'l-lugati'l-Arabiyye ve'd-dirâsâti'l-İlmiyye, Doktora Tezi, 2017.
- Haris, Muhammed b. Abdülaziz b. Said. *eş-Şemsu ve fi zikri Ebî Numej: ve hüve Şerif Muhammed Ebu Numej evvel*. y.y.: t.y., 2018.
- Kayalı, Hasan. *Jön Türkler ve Araplar Osmanlılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık 1908-1918*. çev. Türkan Yöney. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2018.
- Hammade Sa'd Uveys Ali. *el-Kevârisu't-tabiiyyetu fi bilâdi'l-Hicaz zamani'l-eşrâfi'l-'Aleviyyîn (358-923 h/969-1517 m)*. Fayyum: Câmîiatu Fayyum, Külliyyetu Darü'l-Ulûm Doktora Tezi, 2019.

- Abdullah b. Muhammed b. Abduşşekûr. *Târîhu eşrâfi ve umerâ-i Mekkete'l-Mükerreme: Târîhu Hicaz fi'l-'asri'l-Osmânî (1221-1142 h/1731-1807 m)*. thk. Muhammed Ali. İskenderiye: t.y. 2020.
- Ahmed, Muhammed Abdul'ati Muhammed. *Mısır fi'l-'asri'l-Osmânî (1218-1219 h/1803-1804 m)*. Sohag: Câmîiatu Sohag, Külliyyetu'l-Âdâb, Doktora Tezi, 2020.
- Sehlî, Nehâr b. Abdullah. *Siyâsetu Mehmed Ali Paşa tecâhu eşrâf-i Mekke el-Mükerreme ve Kabâile'l-Hicaz (1222-1256 h/1807-1840 m)*. Riyad: Câmîiatu Melik Suûd, Külliyyetü'l-edeb, Doktora Tezi, 2021.
- Mercûne, İbrahim Muhammed Ali. *el-Hicazu fi'l-'asri'l-İslâm*. İskenderiye: Dâru't-ta'lîm, 2021.
- Barış, Mustafa Necati. "Abbâsîler'den Suûd Krallığı'na Kadar Mekke Şehrinin İdaresi". *Amasya İlahiyat Dergisi* 17 (Aralık 2021), 9-39.
- Mansur-billah, Kasım b. Muhammed b. Ali. *Risaletu ilâ Şerif Hasan b. Ebi Numej ve ihvetihi min Benî Hasan*. y.y. t.y.

Kaynakça

- Abdullah b. Muhammed el-Gazî el-Mekkî el-Hanefî. *İfâdetü'l-enâm bi-zikri ahbâri beledillâhi'l-harâm*. thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş. 7 Cilt. Mekke: Mektebetü'l-Esedî, 1430/2009.
- Ahmed Cevdet Paşa. *Târîh-i Cevdet*. haz. Mehmet İpşirli. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.
- Aycan, İrfan. "Dahlân, Ahmed b. Zeynî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/416-417. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Aydeniz, Tuğba. *Osmanlı Devleti'nde Mekke'nin Yönetimi (1571-1617)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Baktır, Mustafa. "Hutbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/425-428. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Burckhardt, John Lewis. *Arabistan Seyahatleri (Temmuz 1814-Haziran 1815) -Hicaz topraklarında Batılı bir Seyyahın Gözlemleri-*. çev. Yusuf Yazar. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2019.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *es-Sıhah tâcü'l-luga ve sıhahi'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafur Attar. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1377.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa. *Zübde-i Vekaiyât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*. haz. Abdülkadir Özcan. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- Durmuş İsmail. "Muhıbbî, Muhammed Emîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/35-37. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

- Ebü'l-Berekât Zeynüddîn Muhammed b. Ahmed İbn İyâs. *Bedâ'i'u'z-zühûr fî vekâ'i'i'd-dühûr 930/1524*. thk. Muhammed Mustafa. 5 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1402/1982.
- Ergin, Ali Şakir. "Hafâcî, Şehâbeddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/72-73. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Ergin, Ali Şakir. "Reyhânetü'l-elibbâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/42-43. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi Anadolu, Suriye, Hicaz (1671-1672)*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1935.
- Evliya Çelebi Seyahatnâmesi Hac Kitabı. yay. haz. Asiye Yılmaz Yıldırım-Zeynep Süslü Berktaş. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2010.
- Fayda, Mustafa. "Ali et-Taberî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/454. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Feridun Ahmed Bey. *Münşeâtü's-Selâtîn*. 2 Cilt. İstanbul: Dâru't-Tıbâati'l-Âmire, 1274/1858.
- İşık, Ayhan. *Meşihat Arşivi Belgeleri Işığında Seyyidler ve Nakîbü'l-Eşrâflık Müessesesi*. Ankara: İlahiyât, 2021.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ. *Mu'cemu mekâyisi'l-luga*. thk. Abdüsselâm Muhammed Harun. 6 Cilt. Beyrut:Dâru'l-Cil, t.y..
- İbn İyâs. *Yavuz'un Mısır'ı Fethi ve Mısır'da Osmanlı İdaresi*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2016.
- İbn Manzûr. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, t.y..
- İpşirli, Mehmet. "Kalkaşendî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/263-265. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- İsâ-zâde Târîhi (*Metin ve Tahlil*). neşre haz. Ziya Yılmaz. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1996.
- İzgi, Cevat. "Fâsî, Takıyyüddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/212-213. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- İzzî Süleymân Efendi. *İzzî Tarihi (Osmanlı Tarihi 1157-1165/1744-1752)*. haz. Ziya Yılmaz. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Kahraman, Seyit Ali. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Yavuz Sultan Selimşah*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2018.
- Kortepeter, Carl Max. "A Source for the History of Ottoman-Hijaz Relations: The Seyahatnâme of Awliya Chalaby and The Rebellion of Sharif Sa'd b. Zayd in the Years 1671-1672/1081-1082.

- Mesadiru Tarihi el-Cezireti'l-Arabiyye*, ed. Abdelgadir Mahmud Abdalla vd. 2/229-246. Riyad: Riyad University Press, 1399/1979.
- Kurşun, Zekeriya. "Hâşimîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/412-415. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kurşun, Zekeriya. *Necid ve Ahsa'da Osmanlı Hâkimiyeti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998.
- Küçükaşcı, Mustafa S. "Kutbeddin Nehrevâlî (Mekkî) ve Türk Tarih Yazımındaki Yeri". *Ortaçağ Tarihçiliğinde bir Duayen Prof. Dr. Abdülkerim Özyayın'a Armağan*. ed. Ebru Altan vd. 482-499. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2020.
- Küçükaşcı, Mustafa S. "Tarihî Süreçte Seyyid ve Şerif Kavramlarının Kullanımı". *Osmanlı Araştırmaları* 33 (2009), 87-130.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri. "Bilâdî, Âtik b. Gays". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-1/198-199. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri. "Mekke Emirliği". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/572-575. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Küçükaşcı, Mustafa Sabri. *Abbasiler'den Osmanlılar'a Mekke-Medine Tarihi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007.
- Lammens. H. "Mekke". *İslâm Ansiklopedisi*. 7/635-636. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1970.
- Mâlikî, Süleyman Abdülganî. *Bilâdü'l-Hicâz münzü bidâyeti 'ahdi'l-eşraf hattâ sukûti'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye fi Bağdad*. Riyad: Dâretü'l-Melik Abdülazîz, 1403/1983.
- Mehmed Hâkim Efendi. *Hâkim Efendi Tarihi (Osmanlı Tarihi 1166-1180/1752-1766)*. haz. Tahir Güngör. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Muhammed Harb Abdülhamid. *I. Selim'in Suriye ve Mısır Seferi Hakkında İbn İyâs'da Mevcut Haberlerin Selimnamelerle Mukayesesi (XVI. Asır Osmanlı-Memluklu Kaynakları Hakkında Bir Tetkik)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Tarih Bölümü Yeniçağ Kürsüsü, Doktora Tezi, 1980.
- Sâmî es-Sakkâr. "İbn Fehd, Muhibbüddin". 19/486-487. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Savvâf, Fâik Bekr. *el-Alâkât beyne'd-Devleti'l-Osmaniyye ve'l-iklimi'l-Hicaz fi'l-fetreti mâ beyne 1293-1334 (m. 1876-1916)*. Cidde: Dârü'l-Muhammedî, 1426/2005.
- Seyyid, Eymen Fuâd. "Makrîzî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/448-451. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Sibâî, Ahmed. *Târîhu Mekke*. 2 Cilt. Riyad: el-Emânetü'l-Amme li'l-ihfâl, 1419/1999.

- Söylemezoğlu, Süleyman Şefik. *Hicaz Seyahatnâmesi*. yay. haz. Ahmet Çaycı-Bayram Ürekli. İstanbul: İz Yayıncılık, 2012.
- Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi. *Mür'it-Tevârih*. haz. Münir Aktepe. 3 Cilt. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976.
- Şemseddin Sâmi. *Kamûs-ı Türkî*. Dersaadet: 1316/1898.
- Uşşâkîzâde es-Seyyid İbrâhîm Hasîb Efendi. *Uşşâkîzâde Târîhi*. haz. Raşit Gündoğdu. 2 Cilt. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2005.
- Yavuz, Hulûsi. *Kâbe ve Haremeyn İçin Yemen'de Osmanlı Hakimiyeti (1517-1571)*. İstanbul: Serbest Matbaası, 1984.
- Yavuz, Hulûsi. *Yemen'de Osmanlı İdâresi ve Rumûzî Târîhi*. 2 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Arabistan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/252-258. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yücesoy, Hayrettin. "Katâde b. İdrîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/23-24. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

A Review on the Mecca Sharifs Literature

Asst. Prof. Tuğba AYDENİZ

Extended Summary

Mecca and Medina, which are known as *Ḥaramayn-i şerîfeyn*, meaning protected land, are two towns considered sacred for Muslims. Throughout history, this exceptional position of Mecca and Medina has also been important for Muslim rulers. Giving a khutbah on the ruler name in *Ḥaramayn* has been one of the most prestigious sign for rulers. This also means the spiritual leadership of the Islamic world.

The first person who appointed the governor of Mecca was Hz. Muhammed. During the reign of Hulefâ-yi Râşidîn and the Umayyads, this land was governed by governors appointed from the members of central governments. The term “Emir of Mecca” was also used for these rulers at that time. However, power-oriented conflicts are seen in the Islamic world during the period at that time. However, power-oriented conflicts are seen in the Islamic World during the period when the ‘Abbāsids were in power. Especially the middle of the 4th/10th century is a time when these conflicts increased. This period is also a period when the holy places were under threat with the pressure of the Qarmatians movement that emerged in the year (256/869). This situation caused the ‘Abbāsids to lose power. Because these reasons, strengthened the descendants of Hasan. The abandonment of the Qarmatians from the region around (339/950-951) and the destruction of the *İkhshîd*, whose names were mentioned by the ‘Abbāsīd caliphs in the khutbah in Mecca, enabled the Haseni to take over the administration in Mecca (358/969). The first sharif of Mecca is Ja’far b. Muhammed. Thus, the term Emir of Mecca was also used for Beni Hasan.

The first family to be the emir/sharif of Mecca was the Beni Musa (Beni Ja’far) family. The sharifs who ruled Mecca, the Beni Musa branch of the Beni Hasan who were in administration between the years (358-454/969-1062), the Beni Fuleyte branch known as Beni Suleiman and Hevasim between (455-596/1063-1200) and (596-1342) /1200-1924) is the Qatade family, who ruled between the years.

This article aims to evaluate the first and second hand sources as a literature study by researching the literature on the Emirate of Mecca/sharifs until the 20th century. Despite of the rich literature on the history of Mecca the review of these literature has not done enough.

When it comes to the literature written in Arabic on the Emirate of Mecca, it seems that the most of the studies focused on the history of the Hijaz and the Emirate of Mecca. But few of them are written about Ottoman period of the region. However, it seems that the subject of the postgraduate thesis, which were determined to be related to the Emirat of Meca during Ottoman

Empire, are predominantly about Mecca. These studies are at the doctoral level and have been studied in faculties of literature.

In the studies conducted in Turkish, the subject has been preferred are the transition Hijaz administration to Ottoman Empire, the emergence of Wahhabism in Arabian Peninsula the emergine power of the Saud family, the Sharif Hussein rebellion and the developments in these lands in the 20th century. It can be said that the richness of documents in the Ottoman Archives, which existed in this period, was used effectively in the recent studies.

Postgraduate theses related to the Emirate of Mecca in Turkish literature were mainly studied in the history departments and mostly on the Hijaz in modern history. It is seen that these studies were carried out in the axis of the administration of Mecca and Medina in the Ottoman period. The thesis, which deals with the sharifs of Mecca independently, is the doctoral thesis titled *The Administration of Mecca in the Ottoman Empire (1516-1517)*. This study is centered on the sharifs of Mecca and deals with Mecca through the sharifs in the first century, right after the transition of the Hijaz to the Ottoman domination. Within the framework of all these determinations, the Emirate of Mecca/sharifs is one of the subjects on which not enough research has been done. Although it is possible to reach information on the sharifs of Mecca in primary sources, it is necessary to increase the research in these areas by taking into account the periods when the sharifs were especially influential in political issues. In particular, the use of archival documents is important in terms of preserving the originality of these works. In particular, the use of archival documents is important in terms of preserving the originality of these works. It is important for the richness of Mecca historical research to carry out independent studies on the place of the sharifs in the history of Mecca, their effects, their contributions to social and cultural life, their relations with the center, their relations with the local administrators, the use and sharing of authority in the areas of responsibility.

Keywords: Islamic History, Historiography, Mecca, Emirate of Mecca, Sharif of Mecca.